

050(497.113)(091)

Árokszállási Borza Gyöngyi

∴ O. D. B. – Duna Kft., Szeged
 ∴ arokgyongyi@odb-duna.hu

VISSZAEMLEKEZÉS A LÉTÜNK 1976–1990 KÖZÖTTI IDŐSZAKÁRA

Recollection of Létünk in the Period between 1976 and 1990

A folyóirat 1971–1990 közötti időszakáról szólni dr. Rehák László alapító fő- és felelős szerkesztő lett volna hivatott, aki ezt sajnos már nem teheti meg. A megkeresés, hogy mint szerkesztő írjak arról az időszakról, amely a folyóirathoz fűzött, már szinte a leadási határidő után ért utol. Húsz év telt el azóta, hogy megszakadt a kapcsolatom a folyóirattal, azóta, hogy életem radikális fordulatot vett; térben a határon túlra helyeződött, a munkám pedig, eredeti, közgazdasági képzésemnek megfelelően, gazdasági pályán alakult. A számtalan nehézséggel, küzdelemmel és helytállási kényszerrel terhes „új” élet nem adott alkalmat arra, hogy a mögöttem hagyott időszakot „elrendezzem, a helyére tegyem”. De tudat alatti hártás is volt ebben, nem voltam még „kész” arra, hogy kettétört életemet mint tényt elfogadva, a részeket összekötve, végre összetartozó egységként tudjam megélni. A megkeresés „kényszerített” rá tehát, hogy az egyébként magam felé is fennálló adósságot „törlesztve”, az adósság-visszaszolgáltatást azonban a tervezetnél sokkal előbbre hozva, kinyissam a *Létünkkel* kapcsolatos, bedobozolt és azóta is lezárt dolgaim, megpróbáljam emlékezetem mélyéről felszínre hozni a régmúlt időt. Természetesen visszaemlékezésem sem pótolni, sem helyettesíteni nem tudja, és nem is hivatott Rehák László immár végérvényesen elmaradt megnyilatkozását, és valószínűsíthetően több vonatkozásban nem is csengene vele egybe. Soraimat az iránta érzett tisztelet, valamint – a lelki felkészületlenség okán mélyen elásva hagyott – *Létünk*-korszakkal és magammal való szembesülés imperatívusa hívta létre.

Rehák Lászlónak, a folyóirat első főszerkesztőjének időszakában, az ő megelőlegezett kitüntető bizalmának köszönhetően kerültem 1976-ban, utolsó éves egyetemi hallgatóként (22 évesen) a folyóirathoz, az ezt megelőzően Fehér Kálmán által betöltött szerkesztői munkakörbe. Miután 1975-ben Fehér Kálmánt kinevezték a Forum Könyvkiadó igazgató-főszerkesztőjévé, a folyóirat operatív szerkesztői teendőit nem volt, aki ellássa. Rehák tanár úr engem szemelt ki a feladatra, mint „tehetségesnek vélt” közgazdászhallgató tanítványát. Megkért, hogy vállaljam a feladatot, és miután korábban egyszer már megbántottam, illetve „csalódást okoztam” neki, ezúttal úgy éreztem, nem mondhatok nemet. (A tanár úr feltett szándéka volt, hogy tanulmányaim befejeztével, tantárgyai – *A marxista filozófia alapjai* és *Szociológia* – valamelyikén tanársegédi minőségben az egyetemen „tartson” [ún. demonstrátori minőségben már hallgatóként bevont a gyakorlati oktatásba]. Ezt én, nehezményezése és kapacitálása ellenére, azon okból hátrítottam el, hogy nem tudok azonosulni a „felkínált” pályaképpel: az egyetemen ugyanis az idő tájt mind a filozófia-, mind a szociológiaoktatás markánsan marxista és pártideológiai kontextusban folyt, amelynek napi szintű ex katedra animálását a magam részéről problematikusnak találtam.)

Rehák tanár úr személyemre vonatkozó felterjesztését a folyóirat kiadója, a Forum Könyvkiadó igazgató-főszerkesztője elfogadta. A közismerten lokálpatrióta Fehér Kálmánnál, a tanár úr ajánlásán túlmenően, csókai származásom is nyomhatott a latban... Fiatalon (túl fiatalon), minden előzetes tapasztalat és ismeret nélkül kerültem tehát a szerkesztői székbe, aminek nyomai, sajnos, főleg az első néhány évben, a számokban is fellelhetők.

A közvetlen munkatársi kapcsolat idején – és ennyi év távlatából is változatlanul úgy értékelem – Rehák László főszerkesztőként teljes odaadással, lelkesedéssel, őszinte hittel és igyekezettel „csinálta” a folyóiratot, abban a meggyőződésben, hogy e periodika küldetését teljesít (*eleve*) azáltal, hogy a társadalom, a tudomány, a kultúra tematikával a vajdasági magyar kisebbség (*anya*)nyelvén jelen(het)ik meg; azáltal, hogy a folyóirat lehetőséget, teret biztosít(hat) a kisebbségi magyar tudományos értelmiségnek az írott anyanyelvű megnyilvánulásra; azáltal, hogy tanúsítója lehet a vajdasági magyar társadalmi, tudományos és kulturális értelmiség lét(ezés)ének, illetve közreműködhet ennek létrehozásában, kinevelésében.

Mivel felsőfokú képzés a Vajdaságban ritka kivétellel csak többségi nyelven folyt, így a kisebbségi magyar tudományos értelmiség számára legtöbb esetben nehézségbe ütközött a tudományos próza anyanyelvű művelése. (Természetesen nem értve ide a magyar nyelv- és irodalom szakot végzett értelmiséget.) Rehák László egyetemi tanárként mindent megtett annak érdekében, hogy az anyanyelvű képzés a felsőoktatásban is teret hódítson. A szabadkai Közgazdasági Karon saját tantárgyain kívül – vitathatatlanul az ő kezdeményezésére és lankadatlan

erőfeszítéseinek köszönhetően –, 1972-től lehetőség nyílt több tantárgyat is magyar nyelven hallgatni és vizsgázni. Nemcsak az ún. „általános” tantárgyakat, hanem szaktantárgyakat is (gazdasági jogot dr. Várady Tibornál, matematikai modelleket dr. Szórád Györgynél, műszaki és technológiai rendszereket dr. Somogyi Sándornál, és olyan tantárgyak is voltak, melyek esetében az előadások ugyan nem, de a gyakorlatok Rehák László közbenjárására magyarul is megszervezésre kerültek). Ezt a példát több más karon is követték a Vajdaságban. Meggyőződése volt, hogy az anyanyelvű egyetemi szintű képzés nem csak az egyenjogúság és azonosság tudat elmélyítését szolgálja, de segítheti a kisebbségi magyar tudományos értelmiség kibontakozását, megerősödését, és biztosíthatja folyamatos utánpótlását.

A fentiekben írt „küldetéshez” kapcsolódóan Rehák László szerkesztéspolitikájának hangsúlyos eleme és szándéka volt tükröztetni a kisebbségi magyar létnek, így az értelmiségi létnek a jugoszláv társadalmi (politikai) valóságba ágyazottságát, ezen valóság általi definiáltságát. A nemzetiségi kérdés, vagy az egyenjogú nyelvhasználat kérdése, akárcsak a társadalmi realitásként megvalósult autonómiamodell(ek) elemzése, megkerülhetetlen témái voltak a folyóiratnak, írásaiban maga is rendszeresen foglalkozott velük. Több tanulmány megpróbálkozott ezen kérdések vonatkozásában az alkotmányos keretek, illetve jogszabályok változásának bemutatásával, illetve értelmezésével, de e témákhoz kapcsolódó aktuális politikai platformok is közlésre kerültek.

Ugyanakkor – vitatható módon – túldimenzionált helyet és teret biztosított egyéb aktuális pártpolitikai és -ideológiai platformoknak, a funkcionáriusok alkalmi beszédeinek, illetve megnyilatkozásainak, a hatalmi és ideológiai elit egyes tagjaihoz kötődő évfordulók megjelölésének. Ezek az anyagok túlnyomórészt fordításban jelentek meg, eredeti (szerbhorvát) nyelven az érdeklődők számára más forrásból (folyóiratokban, napilapokban) is hozzáférhetőek voltak, tartalmukat teljes terjedelemben vagy kivonatos formában a *Magyar Szó* is ismertette. Ezért a *Létünk* hasábjain való publikálásuk indokoltságával nem feltétlenül lehetett egyetérteni, mi több, azt a benyomást kelt(h)ették, hogy a társadalmi valóság és a kisebbségi lét tudományos kritikai elemzését, feltárását felvállaló tanulmányoktól, munkáktól „veszik el” a teret. Bár így lett volna! Sajnos, ilyen munkák nem születtek elegendő vagy inkább kívánatos számban a 70-es, vagy akár a 80-as években. Ha mégis, akkor azok tudomásom szerint a szerkesztőségig nem jutottak el.

Én akkor nem tudtam megítélni, hogy a (napi) pártpolitikával való ilyen mértékű foglalkozás mennyire volt szükségszerű: függött-e a folyóirat megjelenését biztosító társadalmi pénzeszközök folyósítása a „lojalitás” illetően való kifejezésétől. Vajon mennyire befolyásolta a szerkesztéspolitikát, ezáltal a folyóirat arculatát „külső cenzúra”, és/vagy főszerkesztői öncenzúra? Tény, hogy a folyó-

irat második megbízatású szerkesztői tanácsa (1976 közepétől), mint társadalmi „ellenőrző” szerepet ellátó testület, kifejezetten hangsúlyozta a folyóirattal szemben támasztott azon elvárást, hogy „kevésbé akadémikus témaválasztással, a mindennapi *politikai élethez (!)* közelebbi kérdések tárgyalásával” foglalkozzon. Hogy ez a megnyilvánulás mennyire tükrözte valamely tanácsstag egyéni elvárását, illetve milyen mértékben fejezte ki az uralkodó politikai elit általánosnak mondható, „társadalmi” (politikai) elvárását, továbbá, hogy mennyire volt szükségszerű az igazodás, hogy hol volt, meddig terjedt a „mozgástér”, illetve meddig lehetett volna tágítani az adott körülmények között a mozgástér határait, az öncélú spekuláció és találgatások tárgya lehet csupán.

Miután 1976 végén a szabadkai városháza épületében szerkesztőségi irodát kapott a folyóirat, és a szerkesztőségi ülések színtere a lakásokból, elsősorban a Rehák házból, ide tevődött át, egyre mozgalmasabb szerkesztőségi élet bontakozott ki. Mind többen néztek be, fordultak meg rendszeresen a szerkesztőségben: szerkesztőbizottsági tagok, a folyóiratban publikáló szerzők, a vajdasági és a helyi, szabadkai kulturális és tudományos élet prominens alakjai. Olyanok is, akik nem, vagy nem mindenben értettek egyet a folyóirat szerkesztéspolitikájával. Sokszor volt tartalmas és tanulságos beszélgetések, viták színtere a szerkesztőség, amely 1979 nyarán állandó titkárnőt is kapott Terényi Zsóka személyében, aki lendülettel végezte gépírói-titkárnői munkáját, a vendégeket pedig „ügyesen” tudta távol tartani, ha a szerkesztéshez nyugodt órákat kellett biztosítani. Rehák László főszerkesztő – nem napi szinten ugyan, de – rendszeresen megfordult a szerkesztőségben, leginkább bizottsági ülésekre, vagy kéziratának gépettetése céljából jött be a (városháza)torony alá (mely később a gyermekeimtől kapott „Létünk tornya” néven híresült el családunkban, s így utólag akár átvitt értelmet is nyerhet). A tanár úr szoros időbeosztása miatt, melybe az egyetemi oktatáson kívül beletartozott a rendszeres napi visszavonulás is a dolgozószobájában felhalmozott könyvkupacok közé, általában én voltam az, aki őt otthonában felkerestem, kéziratokat hoztam-vittem, összeállítottuk a következő bizottsági ülés napirendjét, illetve a soron következő szám(ok) előzetes tartalmi vázlatát.

Az évek múltával magam is tapasztaltabbá, rutinosabbá, magabiztosabbá váltam, amit nem kis mértékben köszönhetek a szerkesztőségben zajló, ad hoc „vitafórumoknak”, beszélgetéseknek és annak, hogy Rehák tanár úr hagyott „ki-bontakozni”.

A *Létünk* 1976–1990(91) között, azaz szerkesztői tevékenységem időszakában megjelent számait fenntartásokkal ugyan, és kisebb-nagyobb időszakos átfedésekkel, igencsak szubjektív megítélés alapján, három korszakra tagolnám, a borítólap színváltozásaihoz igazodóan:

Az 1976–1982 közötti „vörös” időszakban (melybe a 80–82 közötti, bordó-lás fedőlappal megjelent számokat is sorolom) minden bizonnyal a szerkesztői

tanács fentebbi elvárásának „engedve-engedelmeskedve”, a korábbinál is hangsúlyosabb lett a pártpolitika, illetve az uralkodó pártideológia iránti elkötelezettség láttatása, amely elsősorban, de nem kizárólag az „átvett”, aktuálpolitikai kötődésű közlések révén manifesztálódott.

Legyen szó Rehák László akár marxista ideológia, marxista filozófia vagy éppen jugoszláv társadalmi-politikai (vagy akár aktuálpolitikai) kérdéseket tematizáló, ideológiai töltetű írásairól, azok létjogosultsága – mint lehetséges vagy létező tudományos és/vagy szubjektív interpretációk, és mint az adott kor és tér által meghatározott produktumok – e kontextusban sem kérdőjelezhetőek meg. Legfeljebb minősíthetők, nézeti polémia tárgyává tehetők, amint ez egyébként is „sorsa” (lehet) minden közzétett írásnak, alkotásnak. Sajnálatos tény, hogy ilyen vagy hasonló konstruktív polémia sem a *Létünk*ben, sem más orgánumban nem alakult ki...

Mindenképp nyomatékosítanám, hogy a folyóirat hasábjain – felvállalt küldetésével összhangban – e feltételeesen „vörösnek” nevezett időszakban (is) rendkívül értékes helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, népességtudományi, képzőművészeti, esztétikai, jogtudományi és egyéb szakterületű tanulmányok jelentek meg. A hazaiak mellett alkalmanként külföldi, vagy éppen magyarországi szerzők tanulmányát is közölte a folyóirat, mint például 1979-ben, a Magyarországról hosszabb emigrációba kényszerült Fehér Ferenc és Heller Ágnes (szerző)páros *Az egyenlőség formái* című tanulmányát (1978. 6. és 1979. 1.), majd újabb tanulmányokat Hellertől (1983. 2.), és jóval később, de még rehabilitálása előtt Vajda Mihálytól is (*Filozófia: megszüntetve és megőrizve*, 1988. 3–4.). Ez idő tájt növekedett meg a folyóirat iránti érdeklődés Magyarországon is, ahol a „budapesti iskola” képviselői, illetve a 73-as ún. „filozófusper” elítéltjei publikálási tilalom alatt álltak.

Olvasótalálkozó, kerekasztal-beszélgetések szervezésével a szerkesztőség többször kereste a közvetlen kapcsolatot a tényleges, illetve potenciális olvasókkal, szerzőkkel vagy épp egy-egy téma kapcsán a témával érintett célcsoportokkal. Ezeken, akárcsak a szerkesztőségi munkában, aktívan részt vettek a szerkesztőbizottság tagjai is. Tartalmas és konstruktív volt a folyóirat tízéves jubileuma alkalmából szervezett kerekasztal-beszélgetés, ekkor elismerő méltatások és jobbitó szándékú bírálatok egyaránt elhangzottak, ez utóbbiak közül többet meg is szívlelt a szerkesztőség. A Rehák László és Várady Tibor vitaindító tézisei mentén folyó beszélgetés anyagát a *Létünk* közreadta (1981. 6.), majd egyik soron következő számában (1982. 2.) a hozzászólásokat is.

Talán 1982-től állítható, hogy a folyóirat beltartalmát tekintve is „igazodott” a korábban vörösről bordólilára változott fedőlapjához: arányaiban egyre kevesebb aktuálpolitikai jellegű, a rendszerhez, illetve a hatalomhoz való lojalitást demonstrálni hivatott publikáció kap helyet a lapban. És bár születésének 90.

évfordulója alkalmából Tito-szám jelenik meg, és (párt)kongresszusi témák is taglalásra kerülnek, már túlsúlyban vannak a tudományos jellegű, illetve egyéb, napi politikától és uralkodó ideológiától mentes írások.

A tematikus számok, blokkok új színnel gazdagítják a folyóiratot. Rehák László főszerkesztő általában hozzájárult akár valamelyik szerkesztőbizottsági tag részéről, akár részemről felterjesztett javaslat vagy kezdeményezés megvalósításához, és ilyenkor gyakorlatilag „szabad kezet adott”. Itt említeném meg a dr. Várady Tibor javaslatára közzétett Marschall McLuhan-szemelvényeket, az általam írt McLuhan-ismertetővel, mintegy előőrseként annak a törekvésnek, hogy a folyóirat a már taglalt küldetésén túlmenően azt a feladatot is vállalja fel, hogy izgalmas témákat, alkotókat „hoz be” külföldről, a világból, és a műveket fordításban a *Létünk* olvasói számára hozzáférhetővé teszi. A látóhatár tágításával azt szerettük volna elérni, hogy a kisebbségi lét korlátai miatt és az azonoságkeresés közben a vajdasági tudományos és nem csak tudományos értelmiség ne veszítse el tájékozódási pontjait a világban. Áldásos folyamánya volt e „behozott” anyagnak, hogy párhuzamosan egyre kevesebb, bocsánat a talán túl erős kifejezésért, „agitprop” jellegű anyag jelent meg a folyóirat hasábjain.

E kontextusban kerülhetett sor szervezésében-szerkesztésében és bevezetőmmel a nőkérdéssel foglalkozó tematikus szám megjelenésére (1982. 5.). Ez a szám a feminizmus akkori, prominens belgrádi és zágrábi teoretikusainak felkérésére írt, vagy kisebb hányadában átvett írásait, Ferge Zsuzsa budapesti szociológus tanulmányát, valamint a vajdasági szerzőknek a nőkérdés egyes vonatkozásaival foglalkozó (szociológiai, pszichológiai, néprajzi stb. jellegű) munkáit foglalta kötetbe. Kitekintést adott a kor nyugat-európai és észak-amerikai feminista mozgalmaira, gazdag, témához kapcsolódó könyvszemlelővel.

Azzal a céllal, hogy a potenciális szerzőket bizonyos hiányterületek felé orientálja, és ösztönözze a vajdasági magyarság társadalmi, kulturális és életkörülményeivel foglalkozó tanulmányok létrejöttét, valamint az empirikus kutatásokat, a folyóirat 1983-tól évente pályázatot írt ki, és a beérkező munkák közül a díjazottakat rendszeresen megjelentette. A pályázatokat *Szociológiai; Kultúra, művészet, társadalom, Életmódváltozás és közérzet összefüggései; továbbá Településszociológia; A jugoszláviai magyar zenekultúra; Paraszti életmód az 1980-as években; A jugoszláviai magyarság demográfiai kérdései* témákra, illetve területekre hirdettük meg. Valamennyi pályázat sikeres volt, a pályaművek között szép számban akadtak empirikus kutatáson alapuló, tényfeltáró tanulmányok is, melyeket korábban olyannyira hiányoltunk a folyóiratból, vagy értékes történeti, művelődéstörténeti adalékok.

Ebből az időszakból mindenképp kiemelkedőnek tekintem az ötvenéves *Híd* folyóiratnak szentelt tudományos tanácskozást, amelyet 1984-ben Szabadkán tartottunk meg a *Létünk* és a *Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kuta-*

tások Intézetének közös szervezésében. A tanácskozás anyaga, a tanulmányok és a témához kapcsolódó vitaanyag, a *Létünk* 1985. 1. számában jelent meg. Maradandó személyes élményeket kaptam ettől a tanácskozástól, az előkészületeitől és utóéletétől: „misztikus” találkozásokat Mayer Ottmár özvegyével, értékes baráti kapcsolatokat a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársaival, izgalmas nyomozati anyagot, múltutazást, és sorolhatnám tovább... Folytatása-folyománya a Mayer Ottmár születésének 75. évfordulójára megjelent tematikus blokk anyagában is tetten érhető (1986. 5.).

1985-ben Lukács-számot jelentettünk meg a filozófus születésének 100. évfordulója alkalmából, benne Bori, Bosnyák, Rehák, Hódi S., Losoncz, Hódi É., Vajda G., Pató I. tanulmányokkal jelentkezett, dokumentumként Kovács András Lukács Györggyel készített tévéinterjúja szolgált, végül a számot a Lukács műveiről, életművéről szóló könyvszemlelervat zárta.

A szokásos évi hat szám mellett 1985-ben még egy különszámot is megjelentettünk *Szabadkáról*, a város felszabadulásának 40. évfordulója alkalmából. Ez a szám igen kedvező visszajelzéseket kapott. Sokrétű anyaga, melyben városépítészeti, építészeti, város- és művelődéstörténeti, irodalmi vonatkozású tanulmányok (piac, színjátszás, iskola, Városi Könyvtár, Múzeum, zenei élet, sporttörténet), továbbá a Szabadka határának élővilágával, környezetvédelmi, gazdasági, népességi kérdésekkel foglalkozó tanulmányok olvashatók, Palics történeti áttekintésével, inspirálója lett a Szabadkáról megjelent későbbi, szép kiállítású könyveknek, monográfiáknak. E szám készítésekor lettünk ugyanis többen még inkább szerelmesei (az akkori) Szabadkának.

Mindenképp szólni kell a folyóiratban megjelent sok értékes néprajzi anyagról, azokról a tanulmányokról, amelyek elsősorban dr. Jung Károly jóvoltából, szerzői és szervezői közreműködésének köszönhetően gazdagították a folyóiratot. 1987-től Jung is tagja lett – a korábbinál sokkal kisebb, mindössze ötfős, „operatív” szerkesztőbizottságnak, és 1990 végéig aktívan részt vett a szerkesztőmunkában, majd az 1991. 1–2. szám megjelenése után kilép a szerkesztőbizottságból.

A fedőlap színe 1987-ben okkersárgára változott, ezúttal *utólag, fáziskésés-sel* tükrözve azt a többéves „áldásos” folyamatot, melynek következtében a *folyóirat* megszabadult a pártideológia és aktuálpolitika tematizálásának maradék kényszerétől. Meglátásom szerint ennek időpontja az 1985. évre tehető. (*Folyóiratot* mondtam, szándékosan, nem pedig *szerkesztéspolitikát*, mert ez utóbbi további kibontását igényelné annak a dualizmusnak, amely végig ott húzódott egyfelől a főszerkesztői, másfelől a szerkesztő és egyes szerkesztőbizottsági tagok eltérő szerkesztéspolitikai törekvése, igénye között.)

Lapozgatva a *Létünk* vonatkozó évfolyamait, ennyi év elteltével is megállapítom, milyen sok értékes tanulmány, írás jelent meg hasábjain. Sajnos, nincs le-

hetőség ezek mindegyikét megemlíteni, így azokra a tematikus számokra, blokkokra térnek ki röviden (időrendet követve), amelyek szubjektív véleményem szerint „megkerülhetetlenek” az időszak *Létünk*-képének szempontjából:

Ilyen volt például a *Néprajzi tanulmányok Dömötör Tekla emlékének* (1988. 2) című, dr. Jung Károly által összeállított szám, amely több neves néprajzkutató, folklorista, vallástörténész – külföldi és hazai szaktekintélyek – tanulmányait fogta össze. De utalhatnék itt további, Jung által írt és/vagy válogatott néprajzi, művelődéstörténeti tanulmányokra, melyek időről időre „spontán” blokkokká álltak össze egy-egy *Létünk*-számban.

Az 1989-ben megjelent *Jürgen Habermas*-szám (1.) elsősorban olyan tanulmányokat tett közzé, melyek – egy kivételével – addig sem magyarul, sem szerbhorvát nyelvterületen nem jelentek meg. A válogatásról Losoncz Alpár írt rövid áttekintést, illetve ebben jelent meg Losoncz *Habermas versus Derrida, avagy a dionüszoszi szellemiség bírálata* című tanulmánya is. Papp Zsolt filozófus-szociológus (1944–1992), a *Szociológia* folyóirat akkori főszerkesztője, levelében így írt: „A *Létünk* 89/1-es számához, a Habermas-számhoz csak gratulálni lehet, magam is, kollégáim is felhasználjuk az oktatásban. (Írtam róla pár szót a *Kritika* 90/2-es számában.)”

A *Létünk*nek a *Civil társadalomról* szóló tematikus száma (1989. 3–4.) válogatást közölt, betekintést nyújtott a téma vonatkozó nemzetközi szakirodalmába. „A civil társadalom és a vele való foglalkozás általában akkor kerül a szakmai és szélesebb érdeklődés homlokterébe, amikor a társadalom olyan mély és általános válságba jut, hogy az állam alkalmatlannak bizonyul arra, hogy a felgyülemlett problémákat orvosolja, és az elvárásoknak megfelelően lássa el funkcióját” – idézem magam az előszóból. A szám készítésekor és megjelenésekor a jugoszláv társadalom maga is mély politikai, erkölcsi és gazdasági válságban volt. Megszilárdult a miloševići uralmi rezsim, a szabadkai közvéleményt pedig akkortájt a Božović kontra Kasza-konfliktus még külön felzaklatta. Minden bizonnyal e körülmények összességének tulajdonítható az az olvasótalálkozókhöz mérten szokatlanul nagy érdeklődés, amely a szám bemutatásakor zsúfolásig megtöltötte a szabadkai Városi Könyvtár dísztermét. A szerkesztőség részéről jelen voltak a számban tanulmánnyal közreműködő hazai szerzők: dr. Várady Tibor, Losoncz Alpár, dr. Rehák László, akik ismertették tanulmányaikat, jómagam, aki a számhoz a bevezetőt írtam, illetve a beszélgetést felvezettem és koordináltam. A bemutatót tartalmas vita követte, amely az est befejeztével az előcsarnokban folytatódott. . . A szám és a szerkesztőség sok elismerést, kedvező méltatást, visszajelzést kapott, határon innen és túlról.

A Forum Könyvkiadó és a *Létünk* folyóirat Kiadói Tanácsának 1989. június 30-ai döntése alapján a folyóirat addigi, öttagú szerkesztőbizottsága három új taggal – dr. Hódi Sándorral, Losoncz Alpár magiszterrel és dr. Várady Tibor-

ral – bővült, akik az 1989. 5–6. számtól kapcsolódtak be a munkájába. Várady Tibor az 1971–1987. 2. közötti időszakban is tagja volt a szerkesztőbizottságnak, valamint a „világ felé nyitó” több téma ötletgazdája is, tanulmányaikkal pedig mindhárman jelen voltak a folyóiratban a megválasztásukat megelőző időszakban is.

Dr. Hódi Sándornak a *Létünkben* megjelent, a kisebbségi lélek determináltságait tematizáló szociálpszichológiai tanulmányai, mint pl. az 1986-ban közölt *Kulturális kölcsönhatások – lelki sajátosságok (Előmunkálatok a vajdasági ember pszichés habitusának vizsgálatához)* című, a *Kisebbségi mentalitásról* (1989. 5–6.) szóló, majd a *Beilleszkedés, integráció, asszimiláció* (1990. 1.), vagy épp a nacionalizmusról mint túlfűtött azonosságtudatról írt tanulmánya megkerülhetetlen hozzájárulást jelent mind az e létsorssal „megáldott/sújtott” társadalmi csoport, mind az individuum önismeretének, azonosságtudatának elmélyítése szempontjából.

A korábbiakban ismertetett, sikeres tematikus számokkal, illetve vállalkozásokkal ellentétben torzóban maradt az a dokumentum-összeállítás, amelynek I. része *Tagolódó politikai színtér* címmel a *Létünk* 1990. 2–3. számának *Dokumentum* rovatában jelent meg. Dr. Jung Károly és én azt a történelmi pillanatot, illetve fordulóponthoz szeretnénk volna dokumentálni – a szerkesztőbizottság jóváhagyásával –, amely több közép- és kelet-európai szocialista ország rendszerváltását követően, úgy tűnt, Jugoszláviát is elérte: a hivatalos politikai színtér mellett alternatív politikai színtér volt kialakulóban, melynek szereplői egyre határozottabban sürgették az egypárti hatalom demokratikus, többpárti szabad választások útján történő újrarendezését.

A folyóirat tudományos jellegével összhangban az volt a célunk, hogy a politikai tagolódás dokumentálása forrásértékű legyen, és a későbbiekben kordokumentumként további kutatások, tudományos értékelések alapját képezhesse. A legtárgyilagosabb megoldásnak az tűnt, ha maguk az alternatív szervezetek vallanak magukról. 120 alternatív szervezettel vettük fel a kapcsolatot. Rengeteg munka és erőfeszítés árán állt össze az anyag: gyakorlatilag „fél illegálisan” lévő szervezetek címét kellett megszerezni-kinyomozni (ekkor még csak előkészületek folytak a pártok legalizálására), a sokszorosított kérdőíveket szétküldeni, egyeztetni, fordíttatni, szerkeszteni...

Az egypárti hatalom természetéből eredően nem pártolta az alternatív szervezetek (formálódó pártok) önartikulációra irányuló törekvését, ezért „jól bevált módszerekkel” ellenőrizte őket, és persze kapcsolataikat, így minden bizonnyal a szerkesztőséget és bennünket is. Erre a legtöbbször felbontva érkezett, vagy a feladó által elküldött, de meg nem érkezett postai küldeményekből következtetünk, ez utóbbiakat ismételtelen meg kellett valahogy szerezni. Az anyag azonban összeállt, és I. része meg is jelent. Mintegy „bevezetőként” Papp Imre áttekin-

tette, hogyan alakultak a pluralista politikai felépítményről vallott „hivatalos” nézetek, Dragoslav Grujić pedig a politikai szerveződés szabadságáról szóló szövetségi és köztársasági törvényes rendelkezéseket tekintette át.

Ugyanezen szám tanulmányrovatában kiváló írások olvashatók: Európa integrációjáról és a világválság új szakaszáról (Alain Lipiecz); az adósságválságról és a kelet-európai változásokról (!) (Paul Phillips), a jogállam igényének etikai megalapozásáról (Žarko Puhovski) és a túlfűtött azonosságtudatról, a nacionalizmusról (Hódi Sándor). Ezek a tanulmányok szinte kontúrozzák azt a külső kontextust, amelyben a *Dokumentum* rovat anyaga értelmezhető.

Nagyon rosszul érintett az 1989. 3–4. számtól fő- és felelős szerkesztői tisztséget betöltő dr. Várady Tibor tájékoztatása, mely szerint a tagoló politikai szintér „projekt”, melybe oly sok energiát fektetünk, az I. rész megjelenésével véget is ért, és örökre torzó marad. Ezáltal gyakorlatilag a már megjelent rész is „elértéktelenedett”, hisz a teljesség kontextusán kívülre került...

A *Létünk* 1989. évi 2–3. száma volt az utolsó, amelyet dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztőként jegyzett. „A szerkesztőség valamennyi tagja köszönettel adózik dr. Rehák Lászlónak két évtizeden át mutatott töretlen igyekezetéért és önfeláldozó munkájáért. Dr. Rehák Lászlónak kulcsszerepe volt abban, hogy folyóiratunk megszületett, hogy fennmaradt, és hogy tekintélyt szerzett” – szól a szerkesztőségi közlemény, és tájékoztat arról, hogy Rehák László továbbra is tagja marad a *Létünk* szerkesztőbizottságának, amely továbbra is számít közreműködésére. Rehák tanár úr ezt követően is rendszeresen publikált a folyóiratban, és a szerkesztőbizottság munkájában is aktívan részt vett.

Dr. Várady Tiborral tartósan együttműködtünk a *Létünk*nél eltöltött éveim során, hiszen hosszú éveken keresztül tagja volt a szerkesztőbizottságnak, de fő- és felelős szerkesztői minőségében mindössze fél évig. Ez időszak alatt három száma jelent meg a folyóiratnak, mindhárom említésre méltó: tematikus szám a *válságelméletekről*, majd a *nemzetiségek esélyeiről Jugoszláviában*, végül a kapcsolattörténeti tanulmányokból és a gazdaságpolitika kapcsolatáról szóló tanulmányokat egy-egy tematikus blokkba rendező 1991. (1–2.) szám. Ez utóbbi, az 1991. január 15-én nyomdába került szám volt az utolsó, mely *szerkesztőként* jegyzi a nevem. Ekkortól vett új fordulatot az életem...

Az alkalom – a *Létünk* fennállásának negyvenedik évfordulója – „kényszerített” arra, hogy a *Létünk*ben töltött időszakot, húszéves tudatalatti hártást követően, újra áttekintsem. Most, a végére érve, hálás vagyok a lehetőségért. Tartoztam ezzel magamnak és mindazoknak, akikhez ebben az időszokban munka-, vagy ennél több: baráti kapcsolat fűzött. Tartoztam ezzel Rehák Tanár Úrnak is, aki – mint sok más fiatal tanítványát és munkatársát – engem is felkarolt, hitt bennem, támogatott, és mindemellett hagyott teret és lehetőséget a kibontakozásra, önmegvalósításra is. Sajnálom, ha esetleg bizonyos elvárá-

soknak visszaemlékezésem nem tudott megfelelni, ha az elvártnál kisebb mértékben foglalkozott a rendkívül összetett, ellentmondásoktól sem mentes ún. Rehák-jelenséggel, illetve -életpályával. Úgy ítélt meg, hogy ez nem kompetenciám és feladatomban. Remélem, hogy a *Létünk*ben betöltött szerepéhez szerény adalék lehet e visszaemlékezés.

Kívánom, hogy a folyóirat még nagyon hosszú ideig létünk része maradjon...

Szeged, 2011. február 7.